

צפייה בסרטים עם בעיות צניעות

■ הקדמה ■ השאלה ההלכתית ■ ראייה
חטופה ■ החשש שמא יימשך ■ סוגיית
"דרכא אחריטא": יסוד ההיתר; הגדרת
"ליכא דרכא אחריטא"; מטרת ההליכה;
בעיות הצניעות שהותרו ■ הצניעות בסרט
וברחוב ■ צפייה משותפת ■ סיכום

הקדמה

המאמר המונח לפניכם שוכב בירפתי המחשב שלי כבר ארבע שנים. לאורך השנים הללו עשיתי כל מאמץ כדי למסור את ההכרעה בסוגיה הרגישה הנידונה בו לידי זקני הדור ופוסקיו, ולשם כך כיתתי את רגליי בין רבני הציבור הדתי-לאומי: רבים מהם גילו אהדה לדבריי, אך מטעמים שונים לא אבו לפרסם עמדה ברורה ונחרצת בענייננו, מלבד בעל שו"ת אורחותיך למדני,¹ ששלח לי תשובה המצדדת בהכרעתי, ודבריו יובאו להלן בהרחבה. במקביל, דומני שגבר הצורך במענה לשאלות הנידונות במאמר, ועל כן החלטתי להציע את הדברים בדפוס כתלמיד הדן בפני רבותיו, בתקווה שמתוך כך יתעורר דיון בין פוסקי ההלכה.

במאמר זה אבקש לגעת באחת השאלות המורכבות שחיי התרבות המודרניים מזמנים בפני אנשי ההלכה: שאלת הצריכה של תוכני בידור ותרבות (הצגות, סרטים ותוכניות טלוויזיה) שיש בהם בעיות צניעות. המציאות המודרנית, על אופייה הקוסמופוליטי והמתירני, יוצרת מצב שבו אנשים שומרי תורה ומצוות צורכים מוצרי תרבות ובידור

1 שו"ת אורחותיך למדני (ד' חלקים). נכתב על ידי תלמיד חכם אנונימי העונה לתשובות דרך המייל. ספריו זכו להסכמות מגדולי הפוסקים והם מצוטטים בספרים ובמאמרים של רבני דורנו.

שיוצריהם אינם מחויבים לכללי הצניעות ההלכתיים. עם הזמן הולכות וגוברות שתי מגמות: מחד גיסא, הציבור הדתי מגביר את חשיפתו לתרבות החילונית והוא מעורה בה באופן עמוק; ומאידך גיסא, התרבות הולכת ופורצת את כל גבולות הצניעות והטעם הטוב שהיו מקובלים בתאטרון ובקולנוע עד אמצע המאה ה-20.

אקדים ואומר כי שאלת הצפייה בסרטים בכלל, ובסרטים עם בעיות צניעות בפרט, היא בראש ובראשונה שאלה חינוכית-רוחנית, ולכן המענה לה שונה בין אדם לאדם ובין ציבור לציבור. המפגש עם התכנים התרבותיים העכשוויים עשוי להוביל להתמודדויות רוחניות קשות - הן אם מדובר בתרבות הגבוהה על רעיונותיה הליברליים, הן אם מדובר על תת-התרבות על מסריה הרדודים - אך במאמר זה נעמוד רק על קווי היסוד ההלכתיים האמורים להנחות את הפוסק בשאלה הלכתית מסוימת הנוגעת לסצנות לא-צנועות בסרטים. שאלה זו עשויה להופיע גם בסרטים שלגביהם הדילמה החינוכית קטנה יותר, כגון סרטי מדע תיעודיים וכדומה. גם בשאלה זו ההכרעה צריכה לקחת בחשבון את ההשלכות הנפשיות והרוחניות של ההיחשפות לסצנות לא-צנועות, ולא להצטמצם לגדרים הלכתיים בלבד. אך מכיוון שמאמר זה מבקש להגדיר את הבסיס לדיון, ולא למצות אותו, נעיר על היבטים אלו רק בסופו.²

השאלה ההלכתית

הנחת המוצא של המאמר היא שיש איסור לצפות בסצנות לא-צנועות המוקרנות על גבי מסך, כדעתם של רוב ככל הפוסקים (עיין שו"ת יחווה דעת, חלק ד, סימן ז), ולא נאריך כאן בבירור הנחה זו.³ אמנם, עדיין עלינו לבחון שתי שאלות כדי להתיר או לאסור את הצפייה בסרט. השאלה החשובה והרחבה יותר היא: מה נחשב כסצנה לא-צנועה (שהנחנו שהיא אסורה בצפייה)? שאלה זו מתחלקת גם היא לשני חלקים ("עירום" ו"מיניות" בעגה המקצועית): א. מהם גדרי הלבוש האסורים בצפייה על גבי מסך? האם הם זהים להלכות צניעות הרגילות או שמא רק חוסר צניעות בוטה נאסר? ב. איזו רמה

2 יצוין, כי מאמר זה הנו הרחבה ותוספת על גבי הדברים שכתב אבי מורי, הרב דוד סתיו (וערכתי אני), בספרו **בין הזמנים: תרבות, בילוי ופנאי בהלכה ובמחשבה** (התשע"ב), עמ' 211: "כאשר מדובר בסרט בעל ערך חיובי רב שיש בו סצנות מעטות עם בעיות צניעות קלות ניתן להתיר את הצפייה בסרט תוך עצימת עיניים בסצנות הבעייתיות (ועדיף לראותו יחד עם אנשים אחרים)".

3 יש להעיר כי מאמר זה נכתב מנקודת מבט גברית ועוסק בהגבלות המוטלות על גברים. לעומת זאת, ההגבלות המוטלות על נשים כאשר הן צופות בסרטים, מצומצמות וגמישות הרבה יותר, ראה על כך בספר **בין הזמנים הנ"ל**, בפרק על אמנות ובפרק על הצגות וסרטים, וכן בפרק ארוך הדין בסוגיית גירוי מיני אצל נשים בספר **אבוא ביתך** (התשע"ח), שכתבתי יחד עם אבי מורי.

של קשר רומנטי אסורה בצפייה (חיבוק, נשיקה וכו')? בשאלה זו, על שני חלקיה, לא נדון כלל במאמר זה ועוד חזון למועד.

השאלה השנייה שאותה יש לבחון, ובה יתמקד מאמר זה, היא: כאשר יש לפנינו סרט הכולל סצנות אסורות לצפייה, האם מותר לצפות בסרט כולו תוך עצימת עיניים (או החשכת המסך) במהלך הסצנות הבעייתיות? שאלה זו רלבנטית מאוד בסרטים שגיבוריהם הראשיים הם גברים, או נשים צנועות, ולמרות זאת יש סצנות לא-צנועות בודדות המשולכות בסרט. בהשקפה ראשונה נראה שהצפייה מותרת, שהרי הצופה איננו רואה את הסצנות האסורות ואינו עובר על איסור כלשהו. עם זאת, ישנן שתי סיבות עיקריות שיכולות לאסור את הצפייה באופן זה:⁴

א. בחלק גדול מהמקרים מופיע הקטע הלא-צנוע במפתיע, והצופה נאלץ, בעל-כורחו, לצפות בו למשך רגע-קט עוד קודם שיהיה ספק בידו לעצום את עיניו.

ב. קיים חשש שמא הצופה יימשך אחר עיניו וימשיך לצפות גם בסצנות הלא-צנועות.

יש לשים לב להבדל שבין סוגי החששות. החשש הראשון מעורר שאלה הלכתית טהורה: האם מותר להגיע למצב של ראייה חטופה של מראות לא-צנועים? לעומתו, החשש השני קשור לשאלה מציאותית: האם קיים חשש סביר שהצופה לא יעצום את עיניו?⁵

ראייה חטופה

האם ראייה חטופה של סצנה לא-צנועה נאסרה? יש לדון בשאלה זו משני צדדים: מצד עצם העובדה שהראייה קצרה במיוחד, ומצד חוסר כוונתו של האדם להסתכל במראה הלא-צנוע.

לכאורה היה נראה שאין להבחין בין ראייה קצרה להתבוננות ארוכה, שהרי בכל האיסורים שבתורה לא מצאנו הבדל בין רב למועט,⁶ אך מדברי הירושלמי עולה אחרת.

4 בשו"ת אגרות משה (אבן העזר, חלק א, סימן נו) הציע סברה אחרת, ולפיה עצם הידיעה שקיים במרחב מראה לא-צנוע גורמת להרהור. לפי סברה זו, נראה שיש להקל בצפייה בסרטים יותר מאשר בהליכה במקומות לא-צנועים, משום שבסרט אין אישה ממשית העומדת לפנינו.

5 מובן (כמו בכל תחום הלכתי-מציאותי) שהשאלה המציאותית צריכה להיבחן לאור גדרים ערכיים-הלכתיים, המכריעים מהי רמת החשש שאנו מחויבים להימנע ממנו.

6 אין כאן המקום לדיון בסוגיית "חצי שיעור", משום שלא שמענו על גדר של "שיעור ראייה".

הירושלמי (סוטה ג, א) דן באופן הנפת מנחת הסוטה, שצריכה להיעשות בידי הכהן והאישה כאחד:

וכהן מניח את ידו תחתיה ומניפה. ואין הדבר פָּאוֹר? מביא מפה. ואינו חוצץ?
ומביא כהן זקן. אפי' תימר ילד, שאין יצר הרע מצוי לשעה.

הירושלמי מאפשר גם לכהן צעיר להניף את המנחה תוך כדי נגיעה באישה הסוטה, ומנמק זאת בכך ש"אין יצר הרע מצוי לשעה" - כלומר יצר הרע איננו משפיע במצבים הנמשכים זמן קצר בלבד.⁷ גם בקרב פוסקי דורנו היו שיישמו להלכה את דברי הירושלמי, כגון הגר"ע יוסף שהתיר לאישה לומר ברכת הגומל בפני גברים משום שמדובר בשעה קלה בלבד (שו"ת יחיה דעת, חלק ד, סימן טו), ויש מקום להשליך מקביעה זו לענייננו.⁸ האם יש משמעות לכך שהצופה אינו מתכוון להתבונן במראה הלא־צנוע?⁹ מדברי הגמרא (פסחים (כה ע"ב) עולה שאכן יש משמעות לחוסר הכוונה:

איתמר, הנאה הבאה לו לאדם בעל כורחו. אביי אמר: מותרת, ורבא אמר: אסורה.

סוגיית הגמרא שם סבוכה ומורכבת, משום שהיא דנה במחלוקת אמוראים (אביי ורבא) על אודות פירושה של מחלוקת תנאים (רבי יהודה ורבי שמעון); אך בעיקרו של דבר, מבחינה הסוגיה בין שני צירים: אפשר ואי אפשר, מיכוון ולא קמיכווין. באופן פשוט, מסקנת הסוגיה היא שלדעת רבי שמעון (שהלכה כמותו) אין חשיבות לציר של "אפשר ואי אפשר", אלא רק לציר של "מיכווין ולא קמיכווין", וכך פסק גם הרמב"ם (מאכלות אסורות, פרק יד, הלכה יב):

והנייה הבאה לו לאדם בעל כורחו באיסור מכל האיסורין אם נתכוון אסור ואם לא נתכוון מותר.

7 כך פירש "קרבן העדה" שם, וכך פירשו אחרים. אמנם יש מן הראשונים שגרסו בירושלמי שאין יצר הרע מצוי "לאותה שעה" (כגון תוספות, סוכה מז ע"ב, ד"ה וכהן), ומדבריהם אפשר להבין שמדובר בדיון שקשור לסיטואציה הקשה של קרבן הסוטה, ועיין בהלכות שמחות למהר"ם מרוטנבורג (סימן עז), שם הורחב עיקרון זה.

8 אמנם יש לדון אם ההיתר מוגבל לרמה מסוימת של חוסר צניעות, כפי שעולה בצורה בולטת מן הדרך שבה יישם הרב עובדיה יוסף את דברי הירושלמי. כמו כן, אפשר שההיתר נובע לא רק ממשך הזמן של ההיחשפות למראה אלא גם מן ההקשר שבו נעשתה, דהיינו הסתכלות אגבית תוך התמקדות בעשייה אחרת, ובהקשר זה הצפייה בסרט שונה באופן מהותי.

9 הדיון להלן נסוב על כך שהצופה כלל אינו מתכוון להגיע למצב של הסתכלות. העובדה שמדובר בהסתכלות ללא כוונת הנאה משמעותית גם היא, אך לדעת רוב הפוסקים אין היא מתירה את ההסתכלות במקומות המכוסים (שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק א, סימן מ).

מדברי הגמרא והרמב"ם עולה שכאשר האדם נהנה הנאה אסורה מבלי שהוא מתכוון אליה, אין בכך איסור ואין חובה להימנע מהנאה כזו. ממילא, היה מקום לומר שגם בנידון דידן, כאשר האדם אינו רוצה לראות את המראה הלא־צנוע הוא אינו עובר על שום איסור בראייתו. עם זאת, ה"חפץ חיים" (הלכות לשון הרע, באר מים חיים, כלל ו, ס"ק יד) כתב שלעניין זה יש להבחין בין איסור הסתכלות בעריות לאיסורים אחרים:

דבעריות מפני שנפשו של אדם מחמדתן צריך להחמיר יותר, דהגם שעתה חושב שלא נחא ליה בהנאה זו, פן יתגבר יצרו עליו בעל כורחו ויבוא להרהר ע"ז, וכן מצינו בכמה ענינים שהחמירו יותר בעניני הסתכלות מכל האיסורים שבתורה אף בלא אפשר ולא מכין, וכענין שאמרו בברכות (דף ס"א) אחורי ארי ולא אחורי אשה, פגע באשה בדרך רץ אחריה ומסלקה לצדדין.

דברי ה"חפץ חיים" ודברי הירושלמי שהובאו לעיל הם למעשה שני צדדים של אותו מטבע. איסור הסתכלות בערוה (בוודאי על גבי מסך) איננו איסור הנאה עצמי, אלא איסור שעניינו הרחקה מהרהורי עברה. ממילא, מצד אחד יש מקום להתיר הסתכלות חטופה, ומאידך יש לאסור גם "הנאה הבאה לאדם בעל־כורחו", שהרי גם בה יש כדי לגרום לו הרהורי עברה. עם זאת, דברי ה"חפץ חיים" הם בגדר חידוש, ואין להם מקור ברור בפוסקים אף שמבחינה מציאותית יש בהם טעם. ואכן ה"בן איש חי" (שו"ת תורה לשמה, סימן שצד) יישם את ההיתר של "אין מתכוון" גם בענייני עריות, והתיר לאדם לשהות בחדר שבו יגיע לאזניו קול שירה של אישה, וכן התיר להביט בפניה של אישה יפה אף שהדבר גרם הנאה למתבונן, משום שלא עשה זאת מתוך כוונה ליהנות.

בדומה לכך, רבנו יונה (ברכות יז ע"א, ד"ה ערוה, הובא ב"בית יוסף", אורח חיים, סימן עה) כתב שהאיסור לקרוא קריאת שמע כנגד טפח מגולה של ערוה הוא דווקא כשמסתכל בה "אבל בראייה בעלמא מותר".¹⁰ מדבריו עולה שדווקא בענייני צניעות מותרת ראייה שאיננה מתמקדת במראה ואינה בגדר "הסתכלות".¹¹

בנידון דידן כתב לי בעל שו"ת אורחותיך למדני (על פי "יד מלאכי", כלל ה, אות קעט) שהראייה החטופה שלפני הסטת המבט מן הסרט איננה נחשבת כ"הסתכלות" אסורה, "כי המסתכל מוסיף ומדקדק בהבטה יותר מהרואה".

10 הב"ח (אורח חיים, סימן עה, ס"ק א) השיג על דברי רבנו יונה, ועיין גם ב"אוצר הפוסקים" (סימן כא, ס"ק יט, אות א). ראה גם בדברי ה"משנה ברורה" (סימן עה, ס"ק ז) שהביא בשם ה"פרי מגדים" כי במקומות המכוסים אסורה גם ראייה בעלמא - שלא כפשט דברי רבנו יונה.

11 היתר זה נובע מעצם ההגדרה של ההסתכלות האסורה, ולא מגדרי "הנאה הבאה לו לאדם בעל כרחו".

החשש שמא יימשך

כפי שצוין לעיל, מלבד עצם הראייה החטופה של מראה לא־צנוע, קיים החשש שמא האדם יימשך אחר עיניו וימשיך לצפות בסצנה הבעייתית.¹² דוגמה לחשש כזה אפשר למצוא בדברי הרמב"ן. הגמרא (עבודה זרה מח ע"ב) דנה בעניין אשרה הגוזלת את הרבים:

היתה גוזלת את הרבים, ועבר תחתיה - טהור. איבעיא להו: עבר או עובר? רבי יצחק בן אלעזר משמיה דחזקיה אמר: עובר, ורבי יוחנן אמר: אם עבר. ולא פליגי: הא דאיכא דירכא אחרינא, הא דליכא דירכא אחרינא.¹³

בגמרא מבואר שמותר לעבור תחת אשרה הגוזלת את הרבים רק במקרה שבו "ליכא דירכא אחרינא". הרמב"ן (על אתר, ד"ה הא) הקשה על דין זה מן הסוגיה בפסחים:

קשה לי כי איכא נמי דרכא אחרינא, אפשר ולא קא מיכוין הוא וקיי"ל דשרי! ואיכא למימר כיון דודאי מתהני בצל, חיישינן דילמא אידי דאזיל ואתי מכוין להנאת הצל ולא אדעתיה, ומשום הכי לא שרינן ליה לעבור לכתחלה כדאפשר.

הרמב"ן מסביר שאין בעיה בעצם ההנאה שבאה לאדם ללא כוונה, והיא מותרת גם כש"איכא דרכא אחרינא". לדבריו, הבעיה היא החשש שמא האדם יימשך אחר הנאה זו ויתכוון אליה, ומשום כך אין מתירים לו לכתחילה לעבור תחת האילן כאשר "איכא דרכא אחרינא".¹⁴

אמנם, הריטב"א (שם, ד"ה הא) תירץ את קושיית הרמב"ן באופן אחר, וגם מדבריו אפשר ללמוד סברה חשובה לנידון דידן:

התם הוא שעובר מבחוץ והריח בו ונכנס בחוטמו, אבל הכא שעובר תחתיה ממש, כל היכא דאית ליה דרכא אחרינא נראה שהוא מזיד ומתכוין להנאה, אבל היכא דליכא דרכא אחרינא לא מחזיא הכי, אדרבה אמרינן דהוי ליה לא אפשר ולא מכוין דשרי לכולי עלמא.

12 חשש זה דומה, אך לא זהה, לדברי ה"חפץ חיים" (שהובא לעיל) על כך שהחמירו בעריות שבהן אדם עשוי להימשך אחר יצרו.

13 בהמשך הגמרא (שם) מבואר שאדם חשוב צריך לרוץ תחת האשרה גם כאשר "ליכא דרכא אחרינא", ויש לדון אם יש לכך השלכות לנידון דידן.

14 יש הבדל מסוים בין החששות שבהם אנו עוסקים: הרמב"ן מדבר על החשש שמא האדם יתכוון להנאה, ואילו בנידון דידן החשש הוא שמא האדם ימשיך בצפייה בסצנה האסורה; אך מהותית, יש דמיון בין שני החששות שעניינם הוא האפשרות להימשך מן האופן המותר לאופן האסור.

הריטב"א כותב שהבעיה בדין אשרה היא משום שהאדם עובר תחתיה ממש, ולא רק קולט את ההנאה בצורה אגבית. משום כך, כאשר האדם הולך תחתיה אף שיש לו דרך אחרת, הוא נראה כאילו הוא מזיד. היתרון בתירוץ של הריטב"א הוא שדבריו מסבירים את הבחנת הגמרא בין "איכא דרכא אחרינא" ל"ליכא דרכא אחרינא": דווקא כשיש דרך אחרת נראה כאילו האדם רוצה ליהנות במזיד, ולא כאשר הוא עובר תחת האשרה בלית ברירה.

נראה שהן דברי הרמב"ן, הן דברי הריטב"א, נכונים גם ביחס לצפייה בסרטים. הסיכון שיש בהימשכות אחר מראות לא-צנועים שקול לפחות למשיכה שיש בצל האשרה, וכן ברור כי אדם שצופה בסרט דומה למהלך תחת אשרה ממש ולא למי שעובר מבחוץ וההיכר נכנס בחוטמו.¹⁵ אמנם, בדברי הרמב"ן והריטב"א מפורש שיש בסברות אלו כדי לאסור רק כאשר "איכא דרכא אחרינא", ועל כך נרחיב בסעיף הבא.¹⁶

סוגיית "דרכא אחרינא"

המקורות והסברות שראינו עד כה משמשים כתשתית ההלכתית והלמדנית להבנת הסוגיה (בבא בתרא נז ע"ב) העוסקת בפירוש בענייננו. סוגיה זו נסובה על הפסוקים מנבואת ישעיהו (לג, טו-טז):

הלך צדקות ודבר מישרים מאס בבצע מַעֲשֵׂקוֹת נָעַר כִּפּוֹ מִתַּמָּךְ בִּשְׁחַד אִטָּם אֲזָנוֹ מִשְׁמַע דָּמִים וְעֵצָם עֵינָיו מֵרָאוֹת בָּרַע. הוּא מְרֹמֵם יִשְׁכֵּן מִצְדּוֹת סִלְעִים מִשְׁגְּבוֹ לַחֲמוֹ נָתַן מִיָּמָיו נֶאֱמָנִים.

במדרש (ויקרא רבה, אחרי מות, פרשה כג) נאמר על פסוקים אלו:

ר' מנשיה בר בריה דרבי יהושע בן לוי אמר מצינו שכל מי שרואה דבר ערוה ואינו זן עיניו ממנה זוכה להקביל פני השכינה. מאי טעמא? "ועוצם עיניו מראות ברע" מה כתיב בתריה "מלך ביפיו תחזינה עיניך תראינה ארץ מרחקים".

15 הבחנה דומה מצאנו גם במשנה (עבודה זרה ג, ד) בדברי רבן גמליאל על פסלה של אפרודיטי: "אני לא באתי בגבולה, היא באתה בגבולי". עוד נעיר כי פסלה של אפרודיטי הוא פסל עירום, אשר נמצא גם בעתיקות בית שאן, ולמרות זאת הגמרא לא הוטרדה מכך כלל אלא רק מן ההיבט של איסור עבודה זרה שבו.

16 מאידך, יש מקומות שבהם אוסרים מעשים באופן מוחלט משום הסברה "שמא יימשך", כגון בטלטול (עירובין מב ע"א) ובסוכה (סוכה ג ע"א). לכן נראה שקשה ללמוד הלכה למעשה ממקום למקום, ולהלן נביא את סוגיית הגמרא הנוגעת במישרין לענייננו.

המדרש מתייחס למצב שבו אדם "רואה דבר ערוה" כאל מצב נתון, והוא משבח את מי שנמנע מלזון את עיניו מאותו "דבר ערוה". המדרש כלל לא דן בשאלה כיצד הגיע האדם לראות את הערוה, ונראה שבעיניו עצם העובדה שבני אדם נתקלים במראות לא־צנועים איננה טעונה הסבר מיוחד. כך נראה גם מדברי ר' חייא בר אבא הפותחים את הסוגיה (בבא בתרא, שם):

"ועוצם עיניו מראות ברע" - אמר רבי חייא בר אבא: זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה.

רבי חייא בר אבא מניח כי אדם עשוי לעבור ליד נשים העומדות על הכביסה, והוא משבח את מי שאינו מסתכל בהן. אולם הגמרא מוטרדת משאלה אחרת: כיצד בכלל הגיע האדם למצב שבו הוא עובר ליד אותן נשים? כך מתמודדת הגמרא עם הבעיה:

היכי דמי? אי דאיכא דרכא אחרייתא, רשע הוא! אי דליכא דרכא אחרייתא, אנוס הוא! לעולם דליכא דרכא אחרייתא, ואפילו הכי מיבעי ליה למינס נפשיה.

הגמרא מבחינה בין שני מצבים, וקובעת הלכות שונות למצבים אלו:

א. כאשר "איכא דרכא אחרייתא", העובר ליד הנשים הכובסות נקרא "רשע".

ב. כאשר "ליכא דרכא אחרייתא", העובר אינו קרוי "רשע", אך עליו להתאמץ ככל יכולתו שלא לראות את הנשים.

תחילה נדון במצב הראשון, שבו "איכא דרכא אחרייתא". בגמרא נאמר שבמקרה כזה האדם נקרא "רשע", ואפשר להבין את דבריה בשתי דרכים:

א. הרשב"ם (שם, ד"ה רשע) פירש שהכוונה גם למי שעוצם את עיניו:

ואף על פי שעוצם עיניו שלא היה לו לקרב אלא להרחיק מן העבירה דקיימא לן הרחק מן הכיעור.

כך נקטו בפשטות גם הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק א, סימן נו) והרב עובדיה יוסף (שו"ת יחווה דעת, חלק ה, סימן סג).

ב. מפשט דברי הגמרא נראה שדווקא מי שאינו עוצם את עיניו נקרא "רשע" - שהרי המקבילה למילה "רשע" היא המילה "אנוס" שנאמרה במקרה שבו "ליכא דרכא אחרייתא", והיא מתייחסת בבירור למי שאינו עוצם את עיניו (כפי שפירשו רבנו

גרשום, שם, ד"ה אנוס, והרשב"ם, שם, ד"ה אנוס).¹⁷ כך כתב גם הרב בנימין יהושע זילבר (שו"ת אז נדברו, חלק ז, סימן עה) בדעת הרמב"ם (איסורי ביאה, פרק כא, הלכה כא) וה"שולחן ערוך" (אבן העזר, סימן כא, סעיף א) שכתבו: "ואסור להסתכל בנשים שעומדות על הכביסה" - כאשר מלשונם משתמע שאין כל איסור בעצם ההליכה אלא רק אם נוספת לה הסתכלות.

המצב השני שבו דנה הגמרא הוא כאשר "ליכא דרכא אחריתא". במקרה כזה ברור שהאדם יכול ללכת ליד הנשים הכובסות, וגם אם הוא מסתכל בהן בהליכתו הוא אינו נקרא "רשע" אלא "אנוס". אמנם, ראוי לו להשתדל ולהטות את עיניו לצד אחר (כלשון הרשב"ם, שם, ד"ה למינס) כדי שתחול עליו ברכת הנביא: "ועצם עיניו מראות ברע". הוא מרומים ישכן מַצְדוֹת סלעים משגבו לחמו נתן מימיו נאמנים"; אך מפשט הגמרא נראה כי לא מדובר בחובה גמורה אלא רק במידת חסידות, כלשון הרשב"ם (שם, ד"ה למינס): "דאי אניס נפשיה, חסיד הוא".¹⁸

כדי להשליך מכל האמור לענייננו, יש לברר כמה שאלות ביחס לסוגיית הגמרא:

א. מה נחשב כ"ליכא דרכא אחריתא"? איזו רמת מאמץ נדרשת כדי ללכת בדרך חילופית?

17 לפי הבנה זו, כוונת הגמרא היא להקשות מדוע הכתוב משבח את זה שעוצם עיניו כאילו נהג במידת חסידות מיוחדת, הרי זוהי חובה, ואם לא קיימה רשע הוא.

18 ידידי הרב עזריה אריאל שליט"א העיר לי שכך אמנם הבינו רוב הפוסקים את דעת הרשב"ם (שו"ת מהרש"ם, חלק ב, סימן רכד; שו"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק א, סימן נו; שו"ת שרידי אש, חלק א, סימן לו; שו"ת יחוה דעת, חלק ה, סימן סג), אך מדברי הרשב"ם עצמו יש ללמוד אחרת, משום שכתב (שם, ד"ה אנוס): "אם מסתכל דרך הליכתו ואונס רחמנא פטריה ולמה מזקיקו הכתוב להעצים עיניו דממשכתב ביה קרא שמעינן דצריך לעצום עיניו" - ומשתמע שהאדם זקוק וצריך לעצום עיניו, ואין זו רק מידת חסידות. אמנם לענ"ד נראה כדעת רוב האחרונים, משום שציטוט זה של הרשב"ם נאמר בשלב ההווה אמינא של הסוגיה, שבו סברה הגמרא שהפסוק אכן מחייב עצירת עיניים והקשתה על כך, ואילו במסקנתה הבינה הגמרא שאכן מדובר במידת חסידות בלבד. עם זאת, מדברי רבים מן הראשונים עולה כי גם למסקנה יש חובה לעצום עיניים אפילו כשאין דרכא אחריתא. כך לדוגמה כתב ה"מאירי" (בבא בתרא נז ע"ב, ד"ה מדת): "ואפילו לא היתה שם דרך אחרת והוא מוכרח לילך על כל פנים צריך הוא לאנוס את עצמו ולהטות עצמו לצד אחר"; וכך נאמר גם ב"קיצור פסקי הרא"ש" (שם, פרק שליש, סימן עא) "צריך אדם להעצים עיניו... אפילו אם אין דרך אחרת לעבור". כך כתב גם ה"אגודה" (שם, פרק ג, סימן קב): בכל שותפין מעכבין זה על זה חוץ מן הכביסה, שאין דרכן של בנות ישראל להתבזות על גבי נהר. עוצם עיניו מראות ברע שאינו מסתכל בנשי' שעומדו' על הכביסה, ואפי' אי ליכא דירכ' אחרינא יצער נפשו ויעמיץ עיניו שלא יראנה"; כך משתמע מפשט לשונו של רבנו גרשום: "איבעי ליה למינס נפשיה - לכוף עצמו שלא יסתכל"; וכן כתב ה"יד רמ"ה" (שם נז ע"ב): "איבעי ליה למינס נפשיה ולסכוני בנפשיה דלא ליסתכל באורחא". גם בשו"ת רדב"ז (חלק ב, סימן תשע) נקט בפשטות שאפילו בליכא דרכא אחריתא ישנו חיוב, וכן כתב ה"חפץ חיים" (הלכות לשון הרע, כלל ו, באר מים חיים, סוף ס"ק יד): "ומשמע מדברי האחרונים באבן העזר דאפילו לית ליה דרכא אחרינא למיזל ולא ניחא ליה בהסתכלות אפילו הכי אסרו חז"ל".

ב. בהנחה שמדובר על מקום שברור כי הוא בבחינת "ליכא דרכא אחרייתא", לאיזו מטרות מותר לצאת לדרך זו? כלומר האם מותר ללכת לקנות גלידה, לדוגמה, כשהמעבר לחנות הוא דרך רחוב שיש בו בעיות צניעות (בהנחה שאין דרך אחרת לחנות)?

ג. על אילו בעיות צניעות מדובר? האם לכל מראה של חוסר צניעות יהיה מותר להיחשף כש"ליכא דרכא אחרייתא"?

יסוד ההיתר

שתי השאלות הראשונות, הגדרת "דרכא אחרייתא" ומטרת האדם בהליכתו, נובעות משאלה עקרונית אחת והיא: מהו טעם ההיתר כאשר "ליכא דרכא אחרייתא"?

בשאלה זו אפשר להציע שתי דרכים עקרוניות, ולהמחשתן נשתמש במושגים "דחוויה" ו"הותרה" השאולים מדיני פיקוח נפש בשבת:

א. "דחוויה" - האיסור ללכת ליד הנשים הכובסות קיים בכל מקרה, אך כש"ליכא דרכא אחרייתא" נדחה איסור זה בליט ברירה.

ב. "הותרה" - האיסור ללכת ליד הנשים הכובסות קיים דווקא כאשר יש דרך אחרת, ואילו כאשר אין דרך אחרת הוא פוקע לחלוטין.

מלשון הגמרא, "אי דליכא דרכא אחרייתא אנוס הוא", משתמע שהאיסור קיים גם כשאין דרך אחרת, אלא שהאדם אנוס לעבור עליו ו"אנוס רחמנא פטריה" כלשון הרשב"ם (ד"ה אנוס). לפי הבנה זו, צריך יהיה לשקול באופן אובייקטיבי את ההפסד שייגרם לאדם אם יימנע מללכת בדרך זו, ולהעמיד אותו מול חומרת האיסור ללכת ליד הנשים הכובסות. כך נקט גם ה"אגרות משה" (אבן העזר, חלק א, סימן נו) שכתב כי מכיוון שהאיסור הוא רק משום חשש הרהור, התיירו אותו חכמים "במקום צורך".

לעומת זאת, בדברי הריטב"א לגבי אשרה הגוזלת את הרבים, שהובאו לעיל, מבואר שכאשר "ליכא דרכא אחרייתא" זהו מצב של "לא אפשר ולא מיכוון" אשר נחשב כ"הנאה הבאה לו לאדם בעל-כורחו" המותרת לכתחילה. באופן שונה מעט כתב בשו"ת זרע אברהם (לר' אברהם יצחקי) שכאשר אדם הולך ליד הנשים רק משום שאין לו דרך אחרת, הוא אינו נחשב כ"עושה דרך תאוה".¹⁹ לפי הבנה זו, השיקול הוא נפשי-סובייקטיבי,

¹⁹ עיין גם שו"ת פני יהושע (חלק ב, סימן מד) שכתב: "כיון שאין זה מתרפא או מציל עצמו בגילוי עריות, אלא הגילוי עריות מעכבין את דרכו, אין לו להניח דרכו בשבילם אם אי אפשר לו, שאין הגילוי עריות מסייעין לו לדרכו".

היינו האם האדם הולך ליד הנהר כתוצאה מאילוץ או מבחירה, וכך כתב לי גם בעל "אורחותיך למדני":

וכן נראה מהמהרש"א שם שכתב: "אי דאיכא דרכא אחריתא, הרי הוא מתכוין לעבירה". ולפי זה י"ל שאם יש לו איזה טעם שהוא בוחר בדרך זו, אף שהוא אינו מוכרח שהוא צריך לילך בדרך זו, שוב אין זה נראה כשהוא מתכוין לילך דוקא בדרך זו משום עבירה, כיון שיש לו טעם טוב למה הוא בוחר בדרך זו.

נראה ששורש המחלוקת הוא השאלה האם דיני עריות דומים לשאר דיני התורה, שבהם "הנאה הבאה לאדם בעל-כורחו" מותרת, או שמא יש להחמיר בהם באופן מיוחד, כפי שראינו לעיל בדברי ה"חפץ חיים", ולהתיר רק במקום צורך.

הגדרת "ליכא דרכא אחריתא"

מקור המגדיר את המושג "דרכא אחריתא" אפשר למצוא בתוספות. בגמרא (עבודה זרה מח ע"ב) נאמר שכאשר "ליכא דרכא אחריתא" מותר ללכת מתחת לאשרה, וכתבו על כך התוספות (שם, ד"ה אי):

אי דליכא דרכא אחריתא - פירוש קצר כזה, דאי בעינן למימר אפילו ארוך יותר, אין לדבר סוף.

כלומר די בעדיפות כלשהי לדרך העוברת ליד הנשים כדי להתיר ללכת בה, ואין חובה לבקש דרכים עוקפות אם הן מאריכות את משך הצעידה.²⁰

מנעד רחב יותר של דעות אפשר למצוא בדברי הראשונים בסוגיה בפסחים הנזכרת לעיל. בגמרא שם נאמר שמותר לאדם ליהנות מאיסור כאשר "אי אפשר", אך מן הדוגמאות שהובאו בסוגיה ברור שלא מדובר במקרים של אונס גמור. בעקבות זאת כתבו התוספות (פסחים כה ע"ב, ד"ה לא):

ולא אפשר דכולי שמעתא נראה לר"י דלא אפשר כדרכו אלא בטורח גדול.

20 התוספות לא אמרו את דבריהם ביחס לסוגייתנו, אך סברתם ש"אין לדבר סוף" נכונה גם כאן, וראה בדברי שו"ת דובב מיישרים (חלק ד, ליקוטי תשובות והערות, חלק א): "ע"ד שו"ב אחד שהלך בכמה פעמים לכפר לשחוט ועבר על דרך כביסה שנשים עומדות שם על הכביסה ורגנו אחריו, והוא הצדיק את עצמו שעוצם עיניו בשעה שעובר שם, והחלטנו אז שאין מקום להצטדקותו אחרי שיש גם דרך אחר לילך להכפר... אולם יש להמליץ עליו קצת, אחרי שהדרך השני הוא רחוק קצת יותר י"ל דלא הוי בכלל איכא דרכא אחריתא, וסעד לדברינו מדברי התוס' בע"ז דף מ"ח [ע"ב] ד"ה אי דאיכא דרכא אחריתא פ' קצר כזה דאל"כ אין לדבר סוף, וא"כ י"ל הכ"נ רק בכה"ג חשוב דאיכא דרכא אחריתא. אולם כל זה הוא רק מדרך המלצה אולם לקושטא דמלתא אין לדמות זל"ז, ועל כן ה' לו מלחודל בזה וע"כ ישוב ויתרפא. ועכ"פ יועיל דברינו ע"פ הנ"ל להקל הקנס מעליו".

מן התוספות עולה שאין צורך באונס גמור ונדרש "טורח גדול", אך בריטב"א (שם, ד"ה איתמר) הדרישה פחותה יותר:

דכל היכא דאמרינן בשמעתין אפשר ולא אפשר היינו אפשר בלא שום טורח או לא אפשר אלא בטורח.

דהיינו די בטורח כלשהו כדי שהדבר ייחשב כ"אי אפשר".

ההקבלה בין גדרי "אי אפשר" לגדרי "דרכא אחרינא" איננה הכרחית, אף שהיא מפורשת בריטב"א (עבודה זרה מח ע"ב, ד"ה הא). עם זאת, מכלל דברי הראשונים הנ"ל עולה שבסוגיות אלו אין צורך באונס גמור של פיקוח נפש או הפסד מרובה. ואכן, בשו"ת שלמת חיים (אבן העזר, סימן תרפו) ובשו"ת עטרת פז (חלק א, כרך ג, אבן העזר, סימן ו) הסיקו על פי מקורות אלו ואחרים, שמותר ללכת במקומות עם בעיות צניעות כאשר האלטרנטיבה כרוכה בטורח או בהפסד ממוני (כגון לנסוע במונית במקום באוטובוס).²¹

גם בנידון שלנו ברור כי אם אדם יכול לבחור סרט נקי לגמרי מבלי לעשות מאמץ מיוחד, הרי שעליו לעשות זאת, ולכן יבואו על הברכה הספריות הדואגות לצנזר את הסרטים שברשותן. אך כאשר אין אפשרות זמינה להשיג סרט ללא בעיות צניעות, או שיש לאדם עניין מיוחד בסרט מסוים, נראה שהדבר נחשב כ"ליכא דרכא אחרינא", וכן כתב לי גם בעל "אורחותיך למדני":

ולפי זה הכי י"ל לגבי סרט, שאם באותה שעה הוא רוצה לראות דוקא סרט זה, אין לומר שאפשר לו לראות סרט אחר, שהרי אין סרט זה דומה לסרט אחר, וא"א לראות הסרט שהוא רוצה לראות באופן אחר, ולכן צ"ל שזה בכלל "אין לו דרך אחרת".

אמנם יש מקום להבחין בין הדינים, משום שהגמרא דנה במצב שבו אין קשר בין מטרת ההליכה לבעיות הצניעות, ואילו בנידון הדין הסרט הוא "עסקת חבילה" שכוללת היתר ואיסור המעורבים זה בזה. אך בסוגיה בפסחים (כה ע"ב-כו ע"א) בעניין "אין מתכוון" הובאו דוגמאות שבהן האיסור כרוך במעשה ההיתר עצמו (כגון ישיבה בצלו של היכל).

21 עיין גם בשו"ת עטרת פז (שם) שניסה להוכיח מדברי הרמ"ה בבבא בתרא, כי דווקא אונס נפשות נחשב כ"ליכא דרכא אחרינא", ולענ"ד אין דבריו מוכרחים, ואכמ"ל. ה"עטרת פז" הביא כי בשו"ת אז נדברו הבחין בעניין זה בין איסורי עריות לשאר איסורים, אך ה"עטרת פז" דחה את דבריו. כן הוכיח ה"עטרת פז" משו"ת תורה לשמה (סימן שצד) כי גם בעריות די בטורח כלשהו כדי להתיר.

מטרת ההליכה

הגמרא עצמה לא התייחסה כלל לשאלת מטרת ההליכה של האדם העובר ליד הנהר. באופן פשוט אפשר ללמוד מכך ששאלה זו איננה רלבנטית, ודברי הגמרא נאמרו בלי קשר למטרת ההליכה. גם מן הדוגמאות המובאות בגמרא בסוגיית "הנאה הבאה לו בעל-כורחו" לא נראה שמטרת ההליכה היא בהכרח בעלת חשיבות מיוחדת: ישיבה בצל בזמן העברת שיעור (פסחים כו ע"א), בעילה ראשונה של בתולה בשבת (תוספות, שם, כה ע"ב, ד"ה לא) וכיוצא באלו. יתר על כן, מדברי הראשונים לעיל, שהגדירו כל מצב שבו יש טורח כלשהו בהליכה בדרך אחרת כ"ליכא דרכא אחרינא", מסתבר כי כל מטרה שערכה שקול לטורח כזה מתירה את ההליכה.²²

רמז לכך שהנחה זו אינה פשוטה אפשר למצוא בדברי ה"מאירי" (בבא בתרא נז ע"ב, ד"ה מדת) שתיאר את מידת החסידות של העוצם עיניו מראות ברע:

ואפילו לא היתה שם דרך אחרת והוא מוכרח לילך על כל פנים צריך הוא לאנוס את עצמו ולהטות עצמו לצד אחר.

מדברי ה"מאירי" אפשר ללמוד שדין "ליכא דרכא אחרינא" נאמר דווקא במי שהוא "מוכרח לילך",²³ אך אין הכרח להבין את דברי ה"מאירי" באופן זה, משום שהוא דן בגדרי מידת החסידות של העוצם עיניו ולא בהגדרת הדין הבסיסי.

התייחסות מפורשת לשאלת תכלית ההליכה אפשר למצוא בשו"ת אגרות משה (אבן העזר, חלק א, סימן נו) שכתב כי היתר הגמרא נאמר בהליכה "לפרנסתו ולעבודתו ולשאר צרכיו" ולא לטיול בעלמא. כך פסק גם בשו"ת תשובות והנהגות (כרך ד, סימן רצז) והורה כי אין ללכת למקומות נופש שיש בהם פריצות.

דברי ה"אגרות משה" מבוססים על שתי הנחות: א. איסור ההליכה הותר דווקא במקום "צורך", אף שלא מדובר ב"צורך גדול"; ב. טיול איננו בגדר "צורך". לעיל ראינו כי ההנחה הראשונה של ה"אגרות משה" איננה מתיישבת עם עמדת רוב הראשונים, וגם על ההנחה השנייה יש מקום של ממש להשיג - שהרי הרב פיינשטיין מודה שמותר ללכת לקנות צרכים פיזיים שאינם הכרחיים לקיום האדם, וממילא מסתבר שהוא הדין לטיול כשיש בו מרגוע נפשי ופיזי. ואכן בספר "שלהי דקייטא" (התשס"א, פרק כד) ובספר "את צנועים חכמה" (חלק ב, התשס"ח, עמ' תכד) נטו להגדיר גם טיול כ"צורך" (לפחות כאשר אין

²² אף שיש מקום לומר שדווקא לשם צורך משמעותי התירו לאדם ללכת כדרכו.

²³ כמו כן, מדברי ה"מאירי" (פסחים כה ע"ב, ד"ה הנאה) משתמע קצת כי בניגוד לשאר הראשונים הוא סבור שכאשר יש דרך אחרת שיש בה טורח, אין זה נחשב כ"אי אפשר".

מסלול דומה שאין בו בעיות אלו), ועינינו הרואות את המוני בית ישראל החרדים לדבר ה' המטיילים בכל מרחבי ארצנו בימות הקיץ.²⁴

לענייננו, לפי הזרם המרכזי של הראשונים, שרואה את דין "ליכא דרכא אחריתא" כהיתר גמור, נראה שגם הצפייה בסרט נכנסת לכלל ההיתר; אך לפי שיטתו של ה"אגרות משה", שמתיר את ההליכה רק במקרה של "צורך", יש לשאול: האם סרט מוגדר כצורך?²⁵

קשה לענות על שאלה זו, וייתכן שהתשובה משתנה בין ציבור לציבור. בעיני חלק מסוים מן הציבור התורני, שהסרטים אינם חלק מעולמו, ייתכן שסרט איננו מוגדר כלל כ"צורך". ציבור כזה לא חש בחיסרון כלשהו שנובע מן ההימנעות מצפייה בסרטים, ותרבות הביילוי והפנאי שלו מלאה ב"דרכים אחרות". אולם, בעבור חלק גדול מאוד מן הציבור הדתי בדורנו המציאות שונה. פשוט וברור שסרטים ערכיים וחינוכיים (כגון סרטי היסטוריה ומדע) נחשבים כ"צורך גמור" ואולי אף כ"דבר מצווה", אך באקלים התרבותי שבו אנו חיים, כאשר סרטים ותוכניות טלוויזיה הם מרכיב חשוב בעולם הבידור והתרבות, גם סרטים "רגילים" יכולים בהחלט להיחשב כ"צורך" וככלי לחוויה רגשית או לרגיעה נפשית - והראיה: סך המשאבים (זמן, ממון ועוד) שאותם משקיע האדם כדי לצרוך תכנים אלו.

על כן נראה שבימינו אין כל הבחנה בין טיול ממשי בשבילי הארץ ובין "טיול" דמיוני שהאדם חווה במהלך הצפייה בסרט והוא חשוב לפחות כמו קניית מותרות, שבאופן פשוט לא נאסרה ב"דליכא דרכא אחריתא".

בעיות הצניעות שהותרו

מהן בעיות הצניעות שהותר לאדם להיתקל בהן כאשר "ליכא דרכא אחריתא"? הגמרא (בבא בתרא, שם) דנה בנשים העומדות על הכביסה, ונחלקו הראשונים מה הבעיה בכך. הרשב"ם (שם, ד"ה לפי) פירש שבמהלך הכביסה מגלות הנשים את שוקן, ואילו רבנו גרשום (שם, ד"ה שעומדות) פירש שהן מגלות את זרועותיהן.

הזרוע והשוק הם מקומות שנחשבים כערווה (עיין ברכות כד ע"א), וממילא אפשר היה ללמוד מכאן על כל מראה שאינו צנוע. ואכן, בשו"ת עטרת פז (שם) הביא את דברי

24 נראה שה"אגרות משה" הולך בעניין זה לשיטתו במקום אחר (אורח חיים, חלק ג, סימן צג), כאשר אסר לטייל בחג הסוכות משום שאין בכך שום צורך, ורבים חלקו עליו. עיין הרב אהרן ליכטנשטיין "חיוב סוכה במשך טיול" עלון שבות 90 (התשמ"ב), עמ' 78-89.

25 שאלה זו מוצגת באופן "בינארי", אך מסתבר שאפשר גם לראות בסרט או בטיול "צורך" ברמה מסוימת שמתיר רק בעיות צניעות קלות יחסית.

ר' חיים פלאג'י (בספר "עיני כל חי", בבא בתרא נז ע"ב), שכתב כי בנשים העומדות על הכביסה "מתגלה מקום התורף". כך נראה בפשטות שסבר גם הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק א, סימן נו), ולכן התיר הליכה לים מעורב כאשר היא נעשית לצורך. אמנם, הרב עובדיה יוסף (שו"ת יחווה דעת, חלק ה, סימן סג) טען שיש לסייג את היתרה של הגמרא:

יש לחלק, שלא הותר היכא דליכא דרכא אחרינא אלא כשעובר דרך העברה בעלמא, שאפשר לו שלא להסתכל במכוון בנשים העומדות על הכביסה, אבל ללכת ולהתרחץ בים מעורב שכל פינות שהוא פונה והנה אשה לקראתו שית זונה ונצורת לב, ואי אפשר להמנע מלהסתכל ולבוא לידי הרהורי עבירה במשך זמן שהותו שם... כאן שהנשים במערומיהן, וכי אפשר אש בנצורת ולא תהבהב?

הרב עובדיה יוסף התמקד בתחילת דבריו בהיבט הכמות, אך בהמשך דבריו דן גם בהיבט האיכות. ואכן מסתבר להבחין בין בעיות צניעות קלות כגון גילוי שוק וזרוע, לבעיות צניעות חמורות יותר שגם חשיפה קצרה אליהן עשויה להשפיע באופן משמעותי על הצופה. גם בקרב אומות העולם מקובל לדרג את רמת ההגבלה של הסרטים לפי שני היבטים אלו: כמות הסצנות הלא-צנועות ודרגת חוסר-הצניעות, ולא תהא תורה שלמה שלנו כשיחה בטלה שלהם. ממילא, כאשר סרט מכיל סצנות עירום וכדומה, יש לאסור את הצפייה בסרט כולו, ודווקא בסרט עם בעיות צניעות קלות יש להסתמך על עצימת עיניים.²⁶

כדי להגדיר ולחדד יותר נקודה זו, ניעזר בדברי ה"אגרות משה" (שם). הרב פיינשטיין לא הבחין בין רמות אובייקטיביות שונות של בעיות צניעות, ועל כך השיג עליו הרב עובדיה יוסף; אך מדברי ה"אגרות משה" עולה הבחנה סובייקטיבית בין מצבים שונים, וכך הוא מסביר את עצם ההיתר ללכת ליד הנהר:

דכיון דהאיסור הוא רק משום חשש שיבוא לידי הרהור רשאי לסמוך על עצמו שסיח דעתו מהן ולא יהרהר מחמת שיסתכל בהן.

26 באופן טבעי, קשה להגדיר הנחיות אלו באופן מדויק. יש מקום לקבל השראה מן החלוקה המקובלת באומות העולם, ולומר שסרטים שקיבלו רמת סיווג R (Restricted) בשל בעיות צניעות, אסורים בצפייה; סרטים ברמת סיווג G (General Audiences) מותרים - בכפוף לעצימת עיניים בסצנות בעייתיות; וסרטים ברמת סיווג PG (Parents Guidance Suggested) נמצאים באזור הגבול. יש להעיר כי רמות סיווג אלו מתייחסות גם לתוכני האלימות וניבולי הפה שבסרט, והיבטים אלו זוקקים דיון נפרד. עוד יש להעיר שבעיות צניעות "קלות", כגון נשים בלבוש לא-צנוע, עוברות "מתחת לרדאר" של סיווגים אלו גם אם הן מלוות את הסרט כולו ובכך אוסרות את הצפייה בו. ההכללה הנ"ל לא נועדה אלא לתת כיוון כללי להגדרת הסצנות האסורות את הסרט כולו בצפייה.

כלומר ההיתר כולו מבוסס על ההנחה שהאדם לא יגיע לידי הרהור עברה מתוך ההסתכלות. בהמשך דבריו התלבט הרב פיינשטיין מה דינו של אדם שמעריך שיש סיכוי גבוה שהמראות הלא־צנועים יגרמו לו להרהור, והוא נשאר בספק בשאלה זו.²⁷ גם מבין השיטין של דברי הרב עובדיה יוסף עולה כי הבעיה איננה בעצם המראות הבעייתיים שיש בחוף הים, אלא באווירה הכללית השוררת שם ויוצרת סבירות גבוהה להרהור עברה.

אם כן, שאלת הצפייה בסרט עם סצנות בעייתיות - שהקריטריון המרכזי להתיר או לאסור אותה הוא מידת הסיכון להגעה להרהור עברה - היא בראש ובראשונה שאלה אישית, כפי שמודגש בדבריו של הרב פיינשטיין, אך יש לה גם היבטים אובייקטיביים. לפי הגדרה זו, מלבד כמות הסצנות הבעייתיות וחומרתן, יש משמעות גם לרוח הכללית הנושבת בסרט כולו: אם האווירה הכללית של הסרט קשורה לנושא שאיננו מיני, ויש בו הבלחות קצרות שדורשות עצימת עיניים, יש לאפשר את הצפייה בו; אך אם הסרט כולו שזור מתח מיני, אף אם רק סצנות מעטות מוגדרות כאיסור גמור, יש מקום של ממש להימנע כליל מן הצפייה בו.

כאן המקום להעיר כי יש לדון האם ה"הרהור" שנאסר הנו הרהור משמעותי וממושך שעשוי להביא לידי קישוי,²⁸ או שמא גם תחושה רגעית שאנו חוששים שמא תביא לידי קישוי בלילה, נאסרה.²⁹

הצניעות בסרט וברחוב

שיקול נוסף שיכול להשפיע על פסיקת ההלכה בענייננו הוא היחס שבין בעיות הצניעות המופיעות בסרט לרמת הצניעות הכללית של הרחוב. כדי להסביר נקודה זו נקדים עיקרון חשוב שאותו ניסח הרב בנימין יהושע זילבר זצ"ל, מגדולי הפוסקים של הציבור החרדי בדור הקודם (שו"ת אז נדברו, חלק ז, סימן עה):

27 וזו לשונו: "אם סובר שלא יבוא לידי הרהור מותר להיות שם אם אינו מוצא מקום ושעות שאין שם נשים, ואם אינו בטוח צ"ע לדינא". אמנם לעיל התיר הרב פיינשטיין כש"יותר נוטה שלא יבוא בזה לידי הרהור", ואפשר שהלשון "אינו בטוח" אינה מדויקת, אלא שעכ"פ רוב הסיכויים שלא יבוא לידי הרהור, ואפשר שבים החמיר יותר. בעל "אורחותיך למדני" התייחס גם הוא לשאלת הספק במכתבו אליי, והכריע "שאם הוא בגדר ודאי שהוא מכין להסתכל מרצונו (באותה שעה) אז אין לו היתר לראות הסרט, אבל אם יש רק ספק בזה אז עדיין יש להתיר".

28 כפי שהאריך לטעון בספר פניני הלכה - שמחת הבית וברכתו (התשע"ד), הרחבות, פרק ד, אות ז.

29 כפי שכתב בשו"ת אגרות משה (אבן העזר, חלק ד, סימן ס).

בזמנינו כמעט בכל מקום הוי כעומדות על הכביסה והוי כליכא דרכא אחרינא, דאפילו בנוסע במונית אם לא ישמר היטב העינים נמי יכולין להכשל, כמו שהרגיש זה בעצמו ומנא לן דבכהאי גוונא מחויב (ללכת) בדרכא אחרינא? והנסיון יורנו דלפעמים במקום דשכיח פריצות ממילא הוא נותן לב יותר ומחליט לא להסתכל, וניצל מהסתכלות יותר ממקום שאינו מצוי.

הרב זילבר כותב שאם אדם הולך ליד מראות שממילא רואים בכל מקום, הרי שדבר זה נחשב כ"ליכא דרכא אחרינא", כי אין אפשרות ממשית להימנע כליל ממראות אלו. גם בנידון שלנו, פעמים רבות מדובר על מראות שאמנם אינם צנועים, אך נמצאים לדאבונו בכל מקום כיום, וכמעט בכל הליכה ברחוב. נדמה שיש להוסיף על דברי הרב זילבר את דבריו של בעל ה"לבוש" (אורח חיים, מנהגים, אות לו) בעניין ברכת "שהשמחה במעונו" בסעודה שיש בה תערוכת נשים וגברים:

ואפשר משום שעכשיו מורגלות הרבה הנשים בין האנשים, ואין כאן הרהור עבירה כל כך, דדמיא עלן כקאקי חיורי מרוב הרגלן ביננו, וכיון דדשו דשו.

כלומר דווקא מראות היוצאים מגדר הרגיל בחברה עשויים להביא לידי הרהור ויש להימנע מהם בכל מחיר, ואילו בעיות צניעות הרווחות בכלל החברה "נעשו לנו כהיתר" ואין בהם איסור גמור. ואכן, קשה להעלות על הדעת שנתיר לאדם ללכת להנאתו ברחובות ערי החוף של מדינת ישראל בימות הקיץ, ונאסור עליו לצפות בסרט הוליוודי צנוע ברובו.³⁰

צפייה משותפת

פתחנו בכך שישנן שתי בעיות בצפייה בסרט עם סצנות בעייתיות:

א. ההרהור שיכול להיגרם גם מרגע־קט של הסתכלות.

ב. החשש שמא האדם יימשך וימשיך לצפות בלי עצימת עיניים.

את שני החששות הללו אפשר להקחות כאשר צופים בסרט יחד עם אנשים נוספים. באשר לחשש השני, ההימשכות אחר הצפייה, הפתרון מובן מאליו - שהרי כל דיני ייחוד מבוססים על כך שבחברת אנשים אחרים, האדם מתבייש לחטוא. כך כתב בשו"ת פתחא

30 הרב זילבר מוסיף עיקרון חשוב: לעתים, כשאדם מודע מראש שעליו להיזהר משום שזהו מקום עם שכיחות גבוהה של פריצות, הוא מצליח להיזהר יותר מאשר במציאות רגילה (כשגם בה ישנן בעיות צניעות). לעתים, עצם המודעות לכך שעל האדם להיזהר יוצרת מנגנון מוצלח יותר להתמודדות.

זוטא (אבן העזר, סימן ח) בעניין רחיצה של בן עם אביו, המותרת במקום רבים, ואת סברת ההיתר ביאר בשו"ת להורות נתן (חלק א, סימן סא) שכתב:

דכיון דבאמת בעבדיתה טריד דבכה"ג לא חיישינן להרהור... והרי הוא טריד ברחיצה, אלא דמ"מ חיישינן להסתכלות במכוון, כזה י"ל דבמקום רבים לא חיישינן להכי, ומשום בושה.

גם ביחס לחשש הראשון יש משמעות לנוכחותם של אנשים אחרים, כפי שמבואר בדברי הרמ"א (אבן העזר, סימן כא, סעיף ה):

אסור להשתמש באשה כלל, בין גדולה בין קטנה, בין שפחה בין משוחררת, שמא יבא לידי הרהור עבירה...

הגה: ויש אומרים דכל זה אינו אסור רק במקום ייחוד, אבל במקום שרוב בני אדם מצויים כגון במרחץ, מותר לרחוץ מעובדות כוכבים שפחות, וכן נוהגים.³¹

האיסור להשתמש באישה מוסבר על ידי ה"שולחן ערוך" בחשש שמא יבוא לידי הרהור ולא בחשש שמא יגיע לדבר עברה, ולמרות זאת כתב הרמ"א שיש להתיר את השימוש באישה במקום שרוב בני אדם מצויים. נראה מדברי הרמ"א שבחברת בני אדם יצרו של האדם מתפקד בעוצמה פחותה יותר, והתרחשויות שהיו גורמות לו הרהור ביחידות אינן גורמות זאת בחברת אנשים אחרים.³² הוא הדין לצפייה בסרט: אינו דומה אדם הצופה בסרט ביחידות ונאלץ להיאבק ביצרו כדי לעצום את עיניו, לחבורה שצופה בסרט יחד ונזעקת להחשיך את המסך מיד כשיש חשש לסצנה בעייתית.

סיכום

א. הצפייה בסרטים המכילים סצנות לא־צנועות כרוכה בשתי בעיות: האפשרות של היחשפות קצרה ופתאומית למראות לא־צנועים, קודם שמספיקים להסב את המבט; והחשש להימשכות אחר מראות אלו והסתכלות מכוונת בהם.

ב. יש מקום להקל בחשש הראשון משום שמדובר בראייה חטופה הבאה לו לאדם בעל־כורחו. עם זאת, יש מן הפוסקים, ובראשם ה"חפץ חיים", שהחמירו בכך.

31 ועיין בהגהות הרמ"א על המרדכי (כתובות, רמז קפב) שהעיר על דין זה: "אם יכול להזהר מהרהור, והנמנע יתברך".

32 עם זאת, ודאי שאין כאן היתר גמור, וישנם מקומות שבהם יש חשש הרהור גם בנוכחות רבים, כפי שהוכיח בשו"ת להורות נתן הנ"ל.

ג. הגמרא דנה בשאלת ההליכה במקום שיש בו בעיות צניעות, והבחינה בין מצב שבו "איכא דרכא אחרינא" למצב שבו "ליכא דרכא אחרינא".

ד. כאשר "איכא דרכא אחרינא", העובר במקום ומסתכל נקרא "רשע", ונחלקו הפוסקים אם מותר לאדם לעבור ליד מראות לא־צנועים תוך עצימת עיניים.

ה. כאשר "ליכא דרכא אחרינא", מותר ללכת במקום ולהסתמך על עצימת עיניים.³³ מדברי רוב הראשונים עולה שהיתר זה קיים בהליכה לכל מטרה, אך יש מן הפוסקים האחרונים שהגבילו זאת רק להליכה "לצורך".

ו. הפוסקים נחלקו האם טיול נחשב כ"צורך", ונראה שדין סרט כדין טיול.

ז. משלושת הסעיפים הקודמים עולה כי את שאלת הצפייה בסרט עם בעיות צניעות תוך עצימת עיניים אפשר להגדיר כספק־ספק־ספיקא לקולא (ספק אם אסור כש"איכא דרכא אחרינא", ספק אם ההיתר קיים דווקא במקום צורך, וספק אם סרט נחשב כ"צורך"). לכך יש לצרף את העובדה שמדובר במראות וירטואליים ולא ממשיים, שחומרתם קלה יותר.³⁴ כמו כן, נראה כי סרט בעל ערך משמעותי יהיה מותר לכל הדעות (משום שמדובר ב"צורך" ואין תחליף שייחשב כ"דרכא אחרינא").³⁵

ח. יש מהאחרונים שהגבילו את ההיתר למקומות שאין בהם חשש גדול להרהור. זוהי הגבלה קשה להגדרה, שיש לדון בה מתוך ארבעה קריטריונים: 1. כמות הסצנות. 2. חומרת בעיות הצניעות. 3. האווירה הכללית של הסרט. 4. תחושתו האישית של הצופה.

ט. כאשר מדובר בבעיות צניעות הדומות לאלו המצויות ברחוב, יש צד נוסף להקל.

י. רצוי לצפות בסרט בחברת אנשים נוספים, ובמקרה כזה יש מקום למתן מעט יותר את גבולות ההיתר אך מובן שאין לפרוץ אותם לגמרי.

33 מדברי הגמרא עצמה עולה לכאורה שעצימת העיניים היא מידת חסידות בלבד, אך מובן שדין זה נאמר דווקא ביחס להולך בדרך, שאינו מחויב לחלוטין ללכת בעצימת עיניים, ואין בה כדי להתיר צפייה בסצנות לא־צנועות. כמו כן, מלשון הרמב"ם וה"שולחן ערוך" המובאת לעיל משתמע שאין כל היתר להסתכל ממש, ועיין בשו"ת עטרת פז, חלק א, כרך ג, אבן העזר, סימן ו.

34 וכעין זה כתב הרב שמואל הבר בספר **את צנועים חכמה** חלק ב (התשס"ח), בעמ' תמא, בעניין גלישה באינטרנט.

35 נזכיר בהקשר זה את עדותו של ש"י עגנון (**ספר סופר וסיפור**, התש"ס, עמ' צו) על כך שהרב קוק אמר לו: "קראתי את כל סיפוריך ומצאתי בהם אף דברים שאינם נאים לך... כך סיפוריך נפל איסור לתוכם והרי הוא בטל בששים". יצוין גם כי הרב קוק ביקר יותר מפעם אחת בגלריית האמנות הלאומית בלונדון (ראה: יהודה גלמן "האסתטיקה במשנתו של הרב קוק" **יובל אורות** (בנימין איש שלום ושלום רוזנברג עורכים, התשס"ה), עמ' 159-168; הרב נריה גוטל "האומנם סבר הרא"ה שרמברנדט חזה ב'מראות א־לוהים'?" **אור חדש** 13 (www.yeshiva.org.il/midrash/15048)).

יא. כל הדברים שנאמרו עד כה מתייחסים אך ורק לסרט שרובו הגדול צנוע ומותר בצפייה על פי גדרי ההלכה. בפועל, חלק ניכר מן הסרטים בימינו מלווים לכל אורכם בחוסר־צניעות במובנה ההלכתי, מלבד הסצנות הנחשבות בעיני הצופים כ"לא־צנועות". על כן יש לבדוק ולברר היטב על אודות הסרט ואופיו קודם שצופים בו.

אבקש לחתום את הדיון בשתי נקודות למחשבה: מחד, עלינו להיות מודעים לכך שבכל מקרה, חלק גדול מן הציבור הדתי־לאומי רואה ויראה סרטים דוגמת אלו הנזכרים במאמר, וגרועים מהם. ניתן להתעלם ממצאות זו ולא להציע כלל הנחיות למצבים כאלו, ובכך להשאיר את נושא הצניעות בסרטים פתוח, ללא גבולות וללא מענה הלכתי. מאידך, ניתן להציע לציבור הנחיות שיורו לו כיצד יש לבחור סרטים ולצפות בהם במסגרת גבולות ההלכה.

מאידך, יש לשים לב למדרון החלקלק שעולם התרבות יוצר בעבור האדם הדתי. ה"הכשר" שניתן בציבור הדתי־לאומי לצפייה בטלוויזיה ובסרטים יוצר נורמה קלוקלת שבה בחורי ישיבות ואנשים יראי שמים נחשפים על בסיס קבוע לתכנים בעייתיים מאוד. נוצר מצב מעוות שבו אדם שלעולם לא יאכל מוצר מזון ללא הכשר (גם כשהסיכוי לעבור על איסור תורה אינו גדול), כלל לא יטרח לבדוק את הסרטים שבהם הוא צופה. לכן, על כל אדם לבוא חשבון עם עצמו ולהחליט האם אופי הסרטים שהוא צופה בהם תואם את שאיפותיו הרוחניות והדתיות.